https://doi.org/10.18778/8142-402-8.23

Elżbieta Kucharska-Dreiss*

D.V.I.G.N.V., czyli o pewnej ciekawostce ze sztambucha (głównie na materiale niemieckojęzycznym z XVI i XVII wieku)

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na jeden z elementów wpisu sztambuchowego, jakim jest skrót utworzony z pierwszych liter wyrazów składających się na aforyzm, cytat itd. wybrany przez autora wpisu i przeznaczony dla właściciela sztambucha[1]. Praktyka skracania (a przez to w pewnym sensie kodowania) wpisywanych tekstów — powszechna w XVI i XVII wieku — sprawia, że w wielu przypadkach taki ciąg inicjałów stanowi nawet zasadniczy element wpisu — obok podpisu jego autora i daty informującej o tym, kiedy wpis miał miejsce.

Rozwiązanie skrótu zamieszczonego w tytule niniejszego artykułu czytelnik odnajdzie na s. 337. W pierwszej części opracowania przedstawię podstawowe informacje na temat sztambuchów (przede wszystkim ich genezy, funkcji i formy). Następnie dokonam krótkiej charakterystyki *Lexikon der Stammbuchsprüche. Stechow's Stammbuchsprüche-Schlüssel (S.S.S.S.)* (Stechow 1996), który stanowi podstawę moich badań. W zasadniczej części artykułu omówię wybrane aspekty dotyczące formy analizowanych skrótów i treści skracanych wpisów. Na zakończenie naszkicuję profil kolejnych, planowanych analiz, zgłębiających zagadnienia, które w tej publikacji mogłam jedynie zasygnalizować.

* e.kucharska-dreiss@wp.pl; doktor habilitowany, Universität Würzburg, Lehrstuhl für deutsche Sprachwissenschaft, Am Hubland, D-97074 Würzburg, Niemcy.

[1] Referat realizujący zbliżony cel wygłosiłam również podczas konferencji *Linguistische Treffen in Wrocław V: Phrasenstrukturen und -interpretationen im Gebrauch*, 25–27 września 2014. Wystąpienie to, zatytułowane *„All denen, die mich kennen, wünsche ich, was sie mir gönnen". Auswertung der deutschsprachigen Stammbuchsprüche des 16. und des 17. Jahrhunderts aus dem Stechow's Stammbuchsprüche-Schlüssel*, stanowi podstawę niniejszego artykułu.

Sztambuchy (Stammbücher, *alba amicorum*, „księgi przyjaciół")

W dużym uproszczeniu można powiedzieć, iż zwyczaj posiadania sztambuchów ukształtowany został z jednej strony przez obyczajowość szlachecką (jego początki sięgają późnego średniowiecza, kiedy to sztambuch był rodzajem „księgi gości"), z drugiej zaś przez środowisko reformatorskie (za którego kolebkę uznawana jest Wittenberga). Do połączenia obu tradycji dochodzi w XVI i XVII wieku w środowisku akademicko-humanistycznym; później zwyczaj ten przejmują również inne środowiska, np. kupców czy rękodzielników (*RAA* [*Allgemeines*]; Golik-Prus 2004: 17–27).

Innymi słowy: w interesującym nas okresie (XVI–XVII w.) *alba amicorum* zakładali przeważnie młodzi ludzie (pochodzenia szlacheckiego bądź mieszczańskiego), którzy udawali się na studia lub w podróże o charakterze edukacyjnym; wpisy gromadzili oni z reguły do momentu osiągnięcia stabilizacji życiowej. Czasem sztambuchy zakładano również w wieku dojrzałym, szczególnie wtedy, gdy czas sprzyjał różnego rodzaju wyjazdom i podróżom (*RAA* [*Allgemeines*]; Golik-Prus 2004: 18).

Tradycyjnie autorami wpisów są osoby znajdujące się na co najmniej tym samym lub na wyższym stopniu w hierarchii społecznej niż właściciel sztambucha; *amicorum* nie oznacza automatycznie, że właścicel sztambucha i inskrybent pozostają w szczególnie bliskich i serdecznych stosunkach; chodzi tu raczej o (symboliczną) więź duchową. Dopiero później autorami wpisów staną się również członkowie rodziny i przyjaciele w dzisiejszym rozumieniu tego słowa (*RAA* [*Allgemeines*]).

Liczba i rodzaj elementów stanowiących wpis sztambuchowy są zmienne, aczkolwiek podlegają pewnym konwencjom. Zasadniczo wyróżnia się elementy tekstowe (aforyzmy, cytaty, krótkie wiersze itd., często skracane do interesujących nas tu najbardziej form inicjalnych), elementy paratekstowe (np. miejsce, data, podpis, dewiza inskrybenta) i różnego rodzaju dodatki (np. zapisy nutowe lub barwne miniatury przedstawiające herby czy sceny rodzajowe, memorabilia o charakterze biograficznym) (Schnabel 2003: 53–119).

Schnabel ustala ponadto dwa podstawowe schematy, według których elementy te porządkowano w obrębie wpisu: jeden typowy dla inskrypcji szlacheckich z XVI i wczesnego XVII w., drugi dla inskrypcji mieszczańskich z XVII–XIX wieku (Schnabel 2003: 146, 148).

Ilustr. 1. Sztambuch palatyna Johanna Kasimira von Pfalz-Lautern, 1586–1591

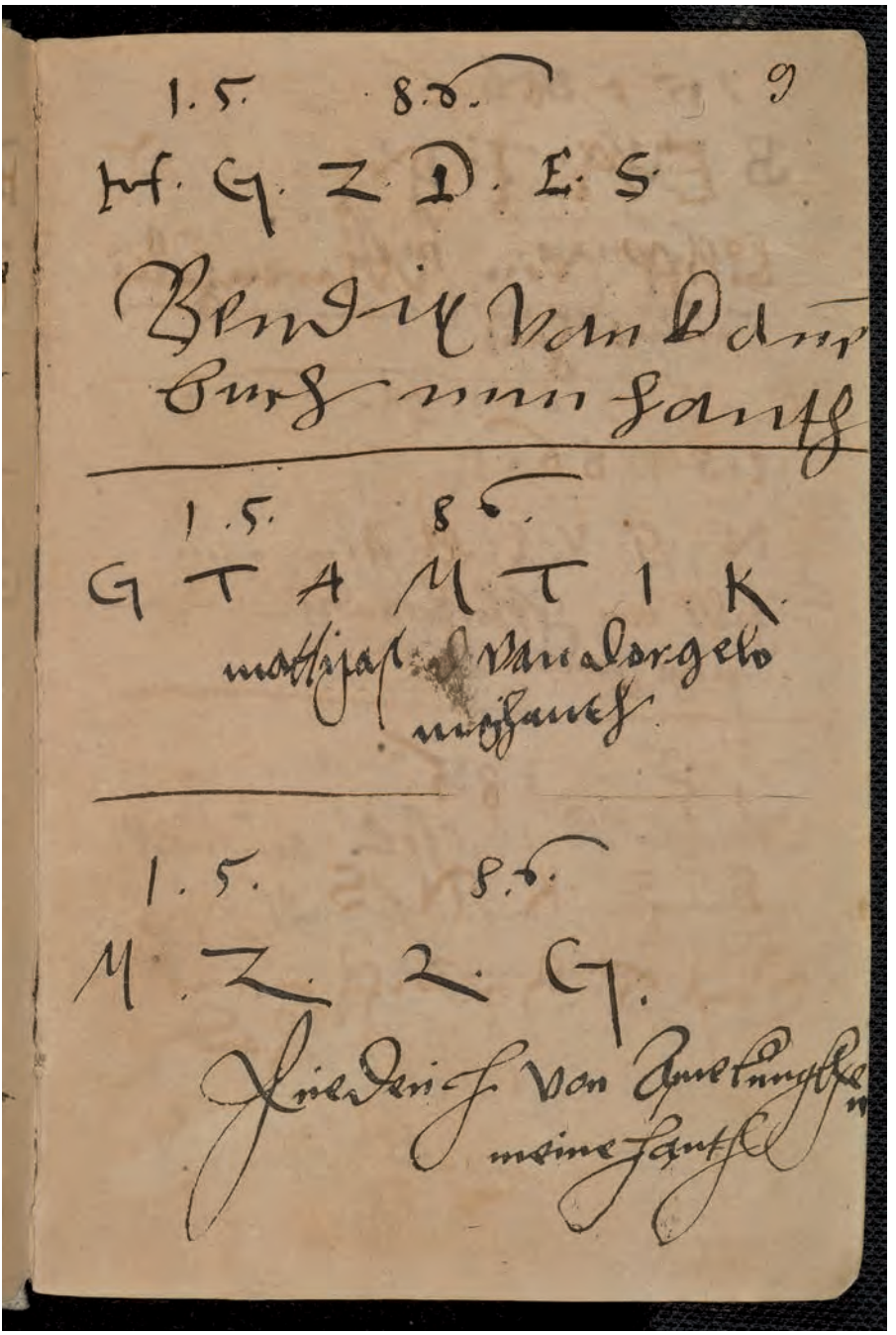

Ilustr. 2. Sztambuch palatyna Johanna Kasimira von Pfalz-Lautern, 1586–1591

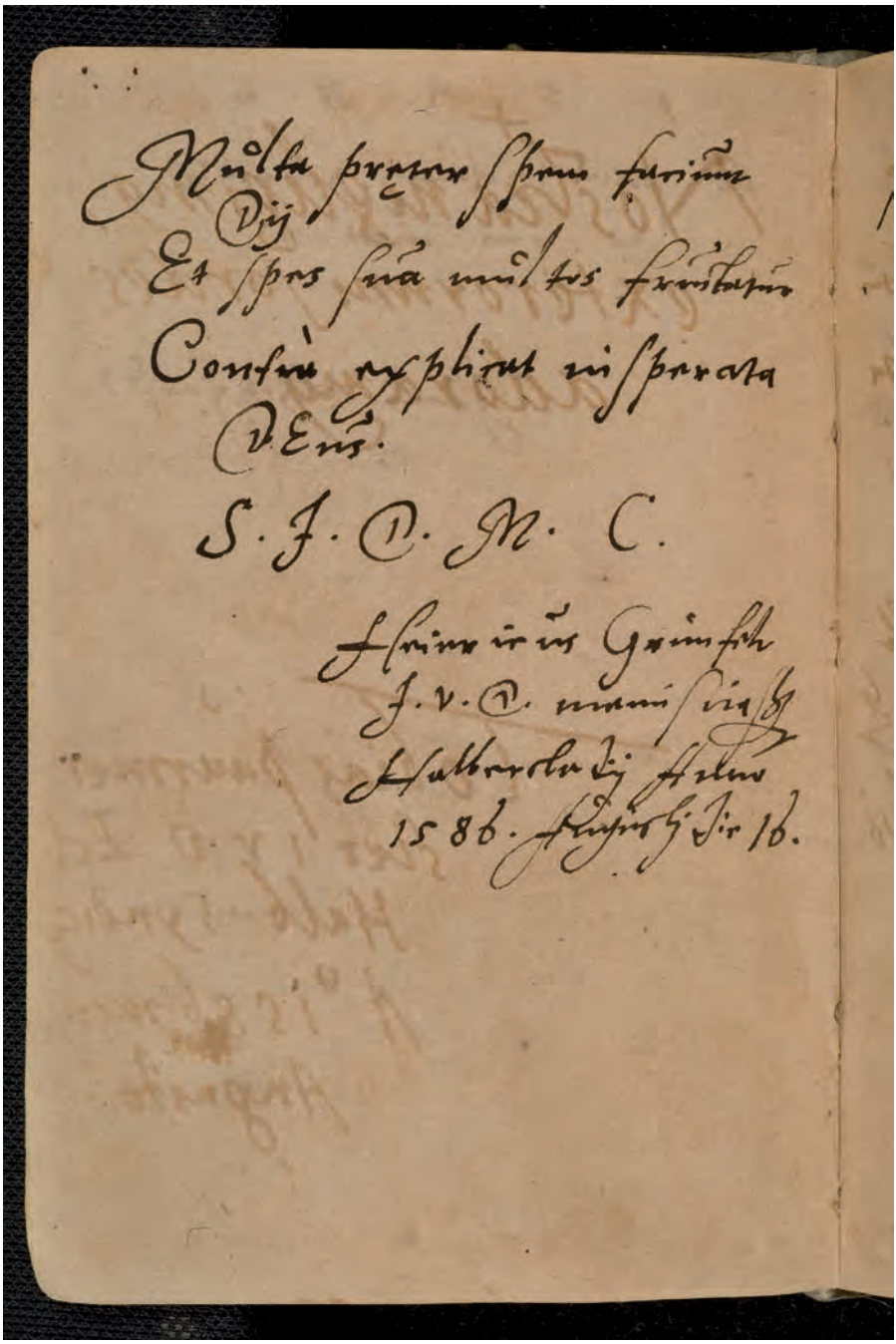

Ilustr. 3. Sztambuch palatyna Johanna Kasimira von Pfalz-Lautern, 1586–1591

Ilustr. 4. Sztambuch palatyna Johanna Kasimira von Pfalz-Lautern, 1586–1591

Ilustr. 1–4. Sztambuch palatyna Johanna Kasimira von Pfalz-Lautern (*Stammbuch Pfalzgraf Johann Kasimir von Pfalz-Lautern*, 1586–1591, Biblioteka Uniwersytecka w Heidelbergu, sygn. Cod. Pal. germ. 606), karty 1r, 9r, 26v, 48r. Karta 1r stanowi autoprezentację właściciela sztambucha. Na kartach 9r, 26v i 48r widnieją różnego rodzaju wpisy, które zawierają następujące ciągi inicjałów: H.G.Z.D.E.S. = Hilf Gott zu der einen Seligkeit [pol. Dopomóż mi Boże do jedynej szczęśliwości], G.T.A.M.T.I.K. = Gott tröstet alle meine Tränen im Kummer [pol. Bóg ociera wszystkie moje łzy wylane w zmrtwieniu], M.Z.Z.G. = Mein Ziel zu Gott [pol. Mój cel ku Bogu], S.J.D.M.C. = Semper idem Deus mea Christus oraz R.M.H.N.D.W. = Richte meine Hoffnung nach Deinem Willen [pol. Skieruj moją nadzieję na Twoją wolę][2].

Podstawową funkcją sztambucha było udokumentowanie (często nawet krótkotrwałych) znajomości i „przyjaźni". Tym samym dla właściciela, który mógł poszczycić się — często nawet bogato zdobionymi — wpisami prominentnych osób oraz tym, jakie miejsca w swoim życiu odwiedził, sztambuch był jednym ze środków budowania własnego wizerunku. Z kolei autor wpisu miał możliwość uwiecznić się w sztambuchu dokładnie w taki sposób, jaki on sam uznał za stosowny, a więc i dla niego wpis stawał się swoistą wizytówką (*RAA* [*Allgemeines*]). Większość sztambuchów przyjmuje formę książki (albumu), choć zdarzają się na przykład zbiory luźnych kart przechowywane w kasecie, która książkę tylko imituje. Karty albumu mogły być czyste albo w części zadrukowane, oprawy chętnie zdobiono na różne sposoby (fantazyjne materiały, złocenia, tłoczenia itd.). Charakterystyczne dla sztambuchów są raczej małe formaty (*octavo*[3] w orientacji pionowej lub poziomej, *sedicimo*[4]), choć zdarzają się również większe (przeważnie z epok wcześniejszych) (*RAA* [*Allgemeines*]).

Ze względu na różnorodność i bogactwo oferowanych informacji sztambuchy stały się przedmiotem zainteresowań badaczy z różnych dziedzin, m.in. historyków (w tym historyków sztuki), filologów, heraldyków, genealogów, paleografów, bibliologów, muzykologów itd.[5].

[2] Rozwiązania skrótów podaję w tym miejscu za Stechow (1991: 547). Jest to opracowanie poświęcone sztambuchowi, z którego pochodzą ilustracje. Wszystkich tłumaczeń z języka niemieckiego na język polski dokonała autorka artykułu; tłumaczenia te mają charakter wyłącznie roboczy, pomocniczy.

[3] Wysokość grzbietu książki w formacie *octavo* (w orientacji pionowej) wynosi 18,5–22,5 cm.

[4] Wysokość grzbietu książki w formacie *sedicimo* wynosi niecałe 10 cm.

[5] Por. m.in. prace germanistów i historyków wrocławskich: Banet, Szyrocki 1981; Białek 1985; Białek, Mrozowicz 1985, 1986, 1987a–c, 1997, 2008; Oszczanowski, Gromadzki 1995; pracę Golik-Prus 2004 poświęconą w szczególności łacińskim wpisom sztambuchowym; liczne publikacje w czasopismach genealogicznych: Bodensieck 1968; Dobschütz 1976, 1978; Erpenbeck 1978a–c; Haertel 1978; Helk 1976; Koch 1959; Mahrenholtz 1954; Neander 1949; Ollrog 1976; Raven 1974; Reeken 1978; Ritter 1976; Schmitz-Hillebrecht 1973; Seeberg-Elverfeldt 1974; Seibold, Lehsten 2014; Stechow 1991, 1993.

Ilustr. 5. Sztambuch palatyna Johanna Kasimira von Pfalz-Lautern, 1567–1571, 1582/1583

Ilustr. 6. Sztambuch palatyna Johanna Kasimira von Pfalz-Lautern, 1567–1571, 1582/1583

Ilustr. 7. Sztambuch palatyna Johanna Kasimira von Pfalz-Lautern, 1567–1571, 1582/1583

Ilustr. 5–7. Sztambuch palatyna Johanna Kasimira von Pfalz-Lautern (*Stammbuch Pfalzgraf Johann Kasimir von Pfalz-Lautern*, 1567–1571, 1582/1583, Biblioteka Uniwersytecka w Heidelbergu, sygn. Cod. Pal. germ. 607), oprawa (zdjęcia kolejno: zdobienia grzbietu, okładki przedniej i brzegu sztambucha).

Jedyną w swoim rodzaju platformą, na której w latach 1998–2016 udostępniono dane bibliograficzne sztambuchów będących w posiadaniu aż 780 bibliotek z 25 krajów, jest *Repertorivm Alborvm Amicorvm (RAA)*, powstałe w ramach projektu o tej samej nazwie, którego kierownikiem jest prof. dr Werner Wilhelm Schnabel z Uniwersytetu Erlangen-Nürnberg. Na platformie zgromadzono również obszerną literaturę przedmiotu (ponad 2500 pozycji). Olbrzymią zaletą platformy jest możliwość przeszukiwania bazy danych nie tylko pod kątem poszczególnych sztambuchów, ale i pod kątem pojedynczych wpisów[6].

Podstawa analizy: Stechow's Stammbuchsprüche-Schlüssel

Analizie poddałam zbiór skrótów opublikowany w *Lexikon der Stammbuchsprüche. Stechow's Stammbuchsprüche-Schlüssel (S.S.S.S.)* (Stechow 1996). Jest to, jak dotąd, jedyny znany mi leksykon tego typu, a przede wszystkim tej objętości. W swoim opracowaniu Stechow zgromadził 6885 skrótów zaczerpniętych z ponad 12000 wpisów sztambuchowych. Wpisy te, a wraz z nimi skróty autor pozyskał bądź z archiwalnych sztambuchów, bądź z literatury sekundarnej im poświęconej. Wpisy datowane są zasadniczo na XVI i XVII wiek.

W poszukiwaniu rozwiązań zebranych skrótów Stechow brał pod uwagę — na ile było to możliwe — liczne parametry wychodzące poza literalny wpis, np. osobowość właściciela sztambucha i inskrybenta, ich wzajemne relacje, wspólne przeżycia, płeć, ewentualne pokrewieństwo, status społeczny, sprofilowanie naukowe i zawodowe, aktualne wydarzenia z życia społecznego i politycznego (reformacja, wojna trzydziestoletnia, epidemie), a wreszcie cechy regionalnej odmiany języka, jaką mógł posłużyć się inskrybent. Część rozwiązań Stechow przejął wprost od właścicieli sztambuchów, którzy już na własne potrzeby sporządzali stosowne zestawienia — wszak inskrybenci skracali nie tylko aforyzmy, cytaty itd. należące wówczas do kanonu wiedzy ogólnej, lecz również myśli własne, formułowane *ad hoc*. Czasami też sami

[6] W ramach uzupełnienia dodam, że w *Repertorivm Alborvm Amicorvm* zarejestrowano sporo sztambuchów znajdujących się w posiadaniu bibliotek i innych instytucji polskich: Brzeg — 2 sztambuchy, Elbląg — 4, Gdańsk — 129, Gliwice — 1, Kórnik — 3, Kraków — 134, Leykock — 1, Lublin — 1, Nysa — 2, Oleśnica — 5, Oliwa — 28, Poznań — 1, Słobity — 2, Stargard Szczeciński — 1, Szczecin — 4, Toruń —19, Warszawa — 36, Wrocław — 250, Zakopane — 4, Żary — 22 (http://raa.phil.uni-erlangen.de/recherche/raa.php?file=stammbuchhalter, dostęp: 02 XII 2017).

inskrybenci — kilka stron dalej w sztambuchu — umieszczali pełną formę skróconego wpisu (Stechow 1996: VI–VII). Inne rozwiązania Stechow zapożyczył z obszernej literatury przedmiotu (Stechow 1996: VIII–X, 266–286).

Każdy skrót Stechow opatrzył pełnym brzmieniem skróconego aforyzmu, cytatu itd. oraz — w przypadku wpisów obcojęzycznych — tłumaczeniem rozwinięcia skrótu na język niemiecki, jako że *Lexikon…* przeznaczony jest dla kręgu odbiorów władających tym językiem. Obcojęzyczne (z punktu widzenia odbiorcy niemieckojęzycznego) rozwinięcia skrótów zostały opatrzone kwalifikatorami informującymi o języku rozwinięcia. Wyjątek stanowią jedynie rozwinięcia skrótów w języku łacińskim, które nie posiadają kwalifikatora — zapewne ze względu na fakt, że stanowią absolutną większość skrótów obcojęzycznych i są jako takie łatwo rozpoznawalne.

Z 6885 skrótów zawartych w leksykonie 3663 skróty otrzymały rozwinięcia w języku niemieckim; pozostałe — jak już wspomniałam — przede wszystkim w języku łacińskim, ale niektóre również w języku francuskim, włoskim, angielskim i hiszpańskim, zaś pojedyncze w języku polskim, czeskim, węgierskim, portugalskim, duńskim, norweskim, niderlandzkim, staroszwedzkim i galijskim. Ze względu na moje kompetencje jako germanistki będę w dalszych rozważaniach — ilustrując określone zjawiska i prawidłowości — odwoływała się przede wszystkim do skrótów rozwiniętych w języku niemieckim.

Aspekty poddane wstępnej analizie

Ponieważ niniejszy artykuł został pomyślany jako wprowadzenie do serii analiz przeprowadzonych w oparciu o *Lexikon der Stammbuchsprüche. Stechow's Stammbuchsprüche-Schlüssel (S.S.S.S.)* (Stechow 1996), w tej części opracowania zasygnalizuję jedynie różne aspekty natury formalnej i treściowej, które zostaną pogłębione w kolejnych publikacjach.

1. Długość skrótów

Już podczas pobieżnej lektury leksykonu zwraca uwagę zmienna liczba inicjałów w jednym skrócie (ciągu). Waha się ona od jednego do 21–22 inicjałów, przy czym znakomita większość skrótów składa się z kilku bądź kilkunastu inicjałów.

Najkrótsze (jednoliterowe) skróty posiadają zazwyczaj rozwiązania łacińskie, np.:

A. = Amore. Aus Liebe, 1610 [pol. Z miłości];

O. = Omnia. Alles, 1594 [pol. Wszystko];

S. = Spero. Ich hoffe, 1626 [pol. Żywię nadzieję].

Rozwiązanie w języku niemieckim otrzymuje w leksykonie tylko jeden skrót jednoliterowy:

V. = Unverschuldet, 1594 [pol. W sposób niezawiniony].

Najdłuższe skróty zarejestrowane w leksykonie to:

G.G.G.L.E.S.B.V.S.W.V.G.V.G.W.W.W.D.N.L.S. = Gottes Gnad, gesunder Leib, ein sauberes Bett und (ein) schönes Weib, ungarisch Geld und guter Wein, wer wollte da nicht lustig sein, 1615 [pol. Boża łaska, zdrowe ciało, czyste łoże i piękna kobieta, węgierski pieniądz i dobre wino, któż w takiej sytuacji nie czułby się szczęśliwy];

I.L.W.F.I.O.E.N.M.I.V.M.N.W.K.S.H.I.D.M.F.D. = Ich liebe, was fein ist, ob es nicht mein ist, und mir nicht werden kann, so habe ich doch meine Freude daran, 1618 [pol. Kocham, co piękne, nawet jeśli moje nie jest i moim stać się nie może, bo wtedy mimo to czerpię z tego radość].

Zdarza się, że kropka występuje nie po każdym inicjale, lecz po kilku, sygnalizując występowanie określonych fraz w obrębie wpisu i ułatwiając tym samym odczytanie dłuższego skrótu:

NE.VT.WI.SS.LM.GV.DL. = Nach Ehr' [||] und Tugend [||] will ich [||] streben, so [||] lange mir [||] Gott verleiht [||] das Leben, 1628 [pol. Przez całe życie, jakie Bóg mi da, chcę strzec mojej czci i cnoty];

AMH.VDE.SI.I.GH.FFFF.V.S. = Alle meine Hoffnung [||] und das End' [||] stelle ich [||] in [||] Gottes Händ', [||] frisch, fromm, fröhlich, frei [||] und [||] selig, 1643 [pol. Wszystkie moje nadzieje i schyłek mojego życia pokładam w rękach Boga, rzeźki, pobożny, radosny, wolny i szczęśliwy].

2. Występowanie innych liter i znaków

Nawet jeśli znakomita większość skrótów składa się wyłącznie z inicjałów, to sporadycznie w skrótach pojawiają się również inne litery i znaki. Mogą to być np.:

a) litery rozpoczynające drugą sylabę skracanego wyrazu, zapisywane w taki sposób, jakby były inicjałami:

MVH.H**S**.H**S**.H**S**. = Mutig und hurtig hei-**s**sa, hei-**s**sa, hei-**s**sa, 1583 [pol. Odważnie i zręcznie hopsa, hopsa, hopsa];

b) (małe) litery stanowiące kontynuację (zwykle ostatniego) wyrazu we wpisie:

KB.KG.DM.HA.ADT**ugend** = Kein Besitz, kein Geld darf man höher achten als die T**ugend**, 1626 [pol. Żadnej własności, żadnych pieniędzy nie można cenić wyżej niż cnoty];

c) cyfry arabskie, które razem z inicjałami tworzą rebusy; por. poniżej 1 = niem. *ein(s)*, 3 = niem. *drei* (tu: *treu*, ‚wierny'), 8 = niem. *acht* (tu: od czasownika *achten*, ‚uważać'), 4 = niem. *vier* (tu: *für*, ‚za'):

1.3.H.**8.**I.**4.**E.S. = **Ein treues** Herz **acht**' ich **für** einen Schatz, 1571 [pol. Wierne serce uważam za skarb];

d) cyfry rzymskie, które czasem nie od razu mogą zostać rozpoznane jako takie:

Z.P.**L.** = Zu Pslam **50**, 1585 [pol. Do psalmu 50][7];

e) znaki matematyczne zastępujące słowa:

G.+E.T.F.D. B.S.S. = Gott **+ [und]** ein treuer Freund die besten Schätze sind, 1655 [pol. Bóg i wierny przyjaciel to największe skarby].

3. Kwestie regionalne i historycznojęzykowe

Z punktu widzenia filologa istotna jest jeszcze — skądinąd oczywista — uwaga dotycząca dawnej pisowni. Inicjały zawarte w skrótach z XVI i XVII wieku nie do końca odpowiadają bowiem pisowni takiej, jaka obowiązuje dziś. Do tego dochodzą różnice regionalne, o których wspomina także Stechow (1996: VII). Jeden i drugi aspekt należy uwzględnić, pracując z konkretnym źródłem lub wpisem.

Nie może więc np. zaskakiwać rozwiązanie następujących skrótów (zawierających literę *v*, która — w ówczesnym języku niemieckim — w nagłosie reprezentuje zarówno samogłoskę [u/ʊ], jak i spółgłoskę [f]):

W.S.**V.** =

1) Was schadet Unglück [wówczas: **V**nglück]?, 1568 [pol. Cóż szkodzi nieszczęście?];

2) Was schadet **V**ersuch?, 1603 [pol. Cóż szkodzi spróbować?];

M.T.H.**V.V.**K. =

1) Meine Treue hält und [wówczas: **v**nd] **v**erläßt keinen, 1594 (57) [pol. Moja wierność trwa i nie opuści nikogo];

2) Mein Trauern hat Ursach und [wówczas: **V**rsach **v**nd] Kummer, 1594 (57) [pol. Moja żałoba ma swą przyczynę i u jej podstaw leży zmartwienie].

Podobnej czujności wymaga rozwiązanie wielu skrótów, które zawierają literę *d*, podczas gdy w dzisiejszym standardowym języku niemieckim odnajdziemy w tym miejscu *t*:

D.M.M.C. = **D**röste [dziś: tröste] mich mein Christus. [pol. Pociesz mnie, mój Chryste];

D.R.V.F.N. = **D**ue [dziś: tue] recht und fürchte niemand (50) [pol. Rób to, co prawe, i nikogo się nie bój];

D.S.W. = **D**rau [dziś: trau], schau, wem, 1621 (57) [pol. Ufaj, ale patrz, komu ufasz];

[7] Stechow podaje również inne rozwiązanie tego skrótu, w którym L jest inicjałem, a nie cyfrą rzymską: „Zeit probiert **L**eid, 1635" [pol. Czas zmaga się z cierpieniem].

D.V.I.G.N.V. = **D**rink [dziś: trink] und iß, Gottes nicht vergiß, 1582 (1) [pol. Pij i jedz, a o Bogu nie zapominaj];

E.O.**D.** = Ehrlich oder **d**odt [dziś: tot], 1594 (1) [pol. Uczciwy albo martwy].

Tego typu różnic między współczesnym językiem standardowym i językiem źródeł jest oczywiście więcej.

4. Wielokrotne rozwiązania tego samego skrótu

Dla ścisłości należy w tym miejscu zaznaczyć, iż liczba skrótów ujętych w leksykonie oraz liczba zgromadzonych tam rozwiązań nie są identyczne. Niemało skrótów posiada bowiem rozwiązania wielokrotne.

Możliwe są różne rozwiązania tego samego skrótu w różnych źródłach, choć czasem — ze względu na wystąpienie wprawdzie innych, ale synonimicznych słów — są to różnice raczej o charakterze formalnym aniżeli znaczeniowym, na przykład:

N.S.N.T. =

1) Nicht seufzen, nicht trauern, 1607 [pol. Nie wzdychaj, nie pogrążaj się w żałobie; źródło oznaczone w leksykonie numerem 45];

2) Nicht sorgen, nicht trauern, 1616 [pol. Nie martw się, nie pogrążaj się w żałobie; źródło nr 57];

G.G.M.G. =

1) Gott gebe mir Glück, 1617 [pol. Boże, daj mi szczęście; źródło nr 51];

2) Gottes Gefügen mein Genügen, 1577 [pol. Poddaję się woli Bożej; źródło nr 4];

3) Gott geb's mit Gnaden, 1561 [pol. Boże, spójrz na mnie łaskawie; źródło nr 29];

4) Gott gibt mir Gnade, 1598 [pol. Boże, obdarz mnie łaską; źródło nr 41].

Określony skrót może jednak nawet już w tym samym źródle reprezentować różne rozwiązania; poniżej przykład ze sztambucha Johanna Joachima von Warnstedt, oznaczonego w leksykonie numerem 83:

E.V.W. =

1) Ehre und Wahrheit, 1586 [pol. Honor i prawda];

2) Ehrlich und wahr, 1591 [pol. Uczciwie i prawdziwie];

3) Elend und Wandel, 1591 [pol. Cierpienie i zmiana];

4) Entschlossen unser Wille, 1591 [pol. Niezłomna nasza wola].

Jak już mieliśmy okazję zaobserwować powyżej, zdarzają się różne rozwiązania tego samego skrótu w tym samym języku (przypisane do tego samego źródła lub do różnych); poniżej jeszcze jeden — bardziej rozbudowany — przykład:

G.S.M.R. =

1) Gott ist mein Richter, 1580 [pol. Bóg moim sędzią; źródło oznaczone w leksykonie numerem 1];

2) Gottes Segen mein Reichtum, 1626 [pol. Łaska Boża moim bogactwem; źródło nr 1];

3) Gott ist mein Regierer, 1611 [pol. Bóg moim Panem/rządcą; źródło nr 46];

4) Gott schütze mein Recht, 1634 [pol. Boże, strzeż mojego prawa; źródło nr 46];

5) Gott soll mich rächen, 1594 [pol. Niech Bóg mnie pomści; źródło nr 17];

6) Gottes Segen mein Ruhm, 1649 [pol. Boże błogosławieństwo moją dumą; źródło nr 22];

7) Gottes Segen macht reich, 1628 [pol.Boże błogosławieństwo ubogaca; źródło nr 50].

Stechow dokumentuje jednak również rozwiązania tego samego skrótu w różnych językach, np. w niemieckim i angielskim, niemieckim i łacińskim, niemieckim i francuskim, łacińskim, włoskim i francuskim, które bynajmniej nie są treściowo tożsame. Fakt ten dodatkowo zwraca uwagę na niezwykle szerokie kompetencje, jakimi musi legitymować się badacz, aby poprawnie rozszyfrować konkretny skrót sztambuchowy. Automatyczne posłużenie się leksykonem z pewnością nie wystarczy. Świadczą o tym następujące przykłady:

G.A.E. =

1) Gott allein die Ehre. **[niem.]**, 1621 [pol. Tylko Bogu chwała];

2) God and enough. **[ang.]**. Gott und genug. [pol. Wystarczy Bóg];

G.L.A. =

1) Gott liebt alle. **[niem.]**. [pol. Bóg kocha wszystkich];

2) Gaudium laboris acti. **[łac.]**. Das Vergnügen der getanen Arbeit. [pol. Radość (z) wykonanej pracy];

M.E.D. =

1) Mit Ehren durch. **[niem.]**. [pol. Zawsze z honorem];

2) Mon espoir Dieu. **[franc.]**. Gott ist meine Hoffnung, 1562 [pol. Bóg jest moją nadzieją];

P.P.F. =

1) Pietas praesidiium fortissimum. **[łac.]**. Frömmigkeit (ist) der stärkste Schutz, 1598 [pol. Pobożność jest najpewniejszą ostoją];

2) Pensa, poi fà. **[wł.]**. Erst denken, dann handeln, 1618 [pol. Najpierw myśleć, potem działać];

3) Patience par force. **[franc.]**. Geduld durch Kraft, 1597 [pol. Cierpliwość porzez siłę].

Aby jeszcze bardziej uwypuklić problem, jaki powodować może występowanie obok siebie rozwiązań tego samego skrótu o odmiennej (czasami diametralnie odmiennej) wymowie, posłużę się bardzo czytelnym rozróżnieniem na wpisy/rozwiązania skrótów o charakterze religijnym i o charakterze świeckim. Tak więc znajdują się wśród skrótów wielokrotnie rozwiązanych takie, których odniesienie do sfery *sacrum* nie ulega wątpliwości — niezależnie od tego, które odczytanie weźmiemy pod uwagę. Wpisy te deklarują na przykład całkowite oddanie się woli Bożej, zawierają skierowane do Boga prośby, wzywają do przyjęcia określonych, religijnie motywowanych postaw:

M.G.L.W.G.W. =

1) Mein ganzes Leben wie Gott will, 1623 [pol. Niech całe moje życie toczy się tak, jak chce Bóg];

2) Mein Glück liegt wo Gott will [pol. Moje szczęście jest tam, gdzie chce Bóg];

3) Mit Gott lasse walten Gottes Willen, 1586 [pol. Z Bożą pomocą oddaj się woli Bożej];

G.G.G.G. =

1) Gott gebe gut Glück, 1589 [pol. Boże, obdarz szczęściem];

2) Gott gibt gute Gaben, 1580 [pol. Bóg obdarza dobrymi darami];

3) Gott getraut, gut gebaut, 1586 [pol. Kto ufa Bogu, buduje na dobrym fundamencie];

4) **Gott gebe gut Getränk**, 1579 [pol. Boże, daj dobry napitek].

Jak pokazuje jednak ostatnie rozwiązanie aliterowanego wpisu G.G.G.G. — w tłumaczeniu na język polski: Boże, daj dobry napitek — nie wszystkie wpisy, które zawierają leksem *Bóg*, a nawet noszą formalne cechy prośby skierowanej do Boga, mają w istocie wymowę religijną.

Inną grupę skrótów wielokrotnie rozwiązanych stanowią takie, których wszystkie rozwiązania pod względem semantycznym przynależą do sfery *profanum*. Nawiązują one do świeckiej wizji życia i szczęścia, w tym do obyczajowości szlacheckiej:

K.G.S.M.G. =

1) Komm' Glück, sei mir günstig [pol. Przyjdź, szczęście, bądź mi przychylne];

2) Komm' Glück, sei mein Gast, 1586 [pol. Przyjdź, szczęście, bądź moim gościem];

3) Komm' Glück, sei mein Gesell [pol. Przyjdź, szczęście, bądź moim towarzyszem];

E.I.A. =

1) Ehrlich ist adelig, 1619 [pol. Uczciwie to po szlachecku];

2) Erfahrung ist alles [pol. Doświadczenie jest wszystkim];

N.O.R. =

1) Nichts ohne Risiko, 1633 [pol. Nic bez ryzyka];

2) Nichts ohne Ratio (Begründung), 1630 [pol. Nic bez zasadności];

3) Nichts ohne Rat, 1615 [pol. Nic bez (po)rady].

Na trzecią grupę skrótów składają się jednak takie, które mogą być rozwiązane dwojako: z odniesieniem do sfery *sacrum* lub do sfery *profanum*. Jak ukazują poniższe przykłady, czasem trudno o większą skrajność wypowiedzi:

G.B.S. =

1) Gott bringt Segen [pol. Bóg błogosławi];

2) **Geile Böcke stoßen**, 1589 [pol. Napalony kozioł szuka chętnej kozy];

J.K.N.R. =

1) Jesus kann noch retten, 1579 [pol. W Jezusie jest jeszcze ratunek];

2) **Jeder kann nicht reiten** [pol. Nie każdy jest dobrym jeźdźcą].

5. Cytowane dzieła

Niezwykle ciekawym wątkiem są dzieła/autorzy, z których czerpali inskrybenci. Odpowiednie adnotacje Stechow zamieszcza wszędzie tam, gdzie udało mu się źródła te zidentyfikować. Szczególnie często reprezentowane są wypowiedzi starożytnych myślicieli, pisarzy i poetów, do których należą m.in.: Arystoteles, Cyceron, Hipokrates, Homer, Liwiusz, Owidiusz, Seneca, Tacyt, Terencjusz i Wergiliusz. Na drugim miejscu znajdują się odniesienia biblijne i teologiczne, a wśród nich wersety z wielu psalmów (nr 23, 25, 37, 47, 50, 68, 77, 90, 111, 119, 121, 125, 130, 133, 144).

Podsumowanie i zapowiedź kolejnych analiz

W zasadzie trudno oprzeć się wrażeniu, że skróty, o których traktuje niniejszy artykuł, to absolutne drobiazgi. Niemniej jednak są to drobiazgi na tyle istotne, że bez ich rozszyfrowania nieznana pozostaje czytelnikowi istotna (często centralna) część sztambuchowej inskrypcji. Drobiazgi te są istotne również z tego względu, że dokumentują pewną, ówcześnie powszechną praktykę językową, a nawet swoistego rodzaju zjawisko kulturowe.

Dysponując taką liczbą skrótów i ich rozwiązań, jaką oferuje *Lexikon der Stammbuchsprüche. Stechow's Stammbuchsprüche-Schlüssel (S.S.S.S)* (Stechow 1996), możemy spojrzeć na omawiany fenomen nie tylko w sposób analityczny, ale i dalece syntetyczny; możemy uzyskać nie fragmentaryczny,

wyrywkowy (jak na przykład w przypadku analizy pojedynczego wpisu czy nawet sztambucha), lecz globalny ogląd interesujących nas aspektów. W efekcie inną jakość zyskują wyniki analiz przeprowadzonych na tak obszernym materiale, a także interpretacje tych wyników.

Szczególnie obiecujące wydaje się dogłębne zbadanie skrótów wielokrotnie rozwiązanych, których w leksykonie jest wiele. Najciekawsze, aczkolwiek nie potrafię w tej chwili powiedzieć, czy (lub na ile) wykonalne, byłoby prześledzenie, ile rozwiązań pochodzi faktycznie z list sporządzonych przez właścicieli sztambuchów, ile natomiast (i na jakich dokładnych zasadach) zostało wyprowadzonych przez autora leksykonu i autorów innych opracowań.

Przy założeniu, że większość skrótów reprezentuje jednak aforyzmy, cytaty itd. zaliczane do ówczesnego kanonu wiedzy ogólnej, można pokusić się o zrekonstruowanie utrwalonego w nich obrazu świata właściwego ówczesnej elicie intelektualnej, w tym obrazu Boga i człowieka oraz ich wzajemnych relacji, hierarchii wartości obowiązujących w sferze *sacrum* i *profanum* oraz wpływu wydarzeń z życia społecznego i politycznego na rodzaj i wymowę wpisów.

Wreszcie dokładniej należałoby spojrzeć na cytowane pod postacią skrótów dzieła i autorytety. Do których sięgano najczęściej? Dlaczego? W jaki sposób?

Na pytanie, które z tych zamierzeń badawczych uda mi się zrealizować w pierwszej kolejności, w jakim zakresie i terminie, wypada mi odpowiedzieć jednym z nielicznych skrótów, których rozwiązanie Stechow podaje w języku polskim: *B.W.B.B.W.S. = Bedzieli wola boza bedzie w setko* […] *1632*.

Wykaz skrótów

RAA: Repertorivm Alborvm Amicorvm (RAA), kierownik projektu prof. dr Werner Wilhelm Schnabel (online: http://www.raa.phil.uni-erlangen.de/index.shtml, dostęp: 02 XII 2017).

RAA [*Allgemeines*]: *Repertorivm Alborvm Amicorvm (RAA), Allgemeines* (online: http://www.raa.phil.uni-erlangen.de/inhalt/, dostęp: 02 XII 2017).

Literatura

Banet I., Szyrocki M., 1981, *Die Stammbücher der Universitätsbibliothek Wroclaw des 16. bis 18. Jahrhunderts*, w: *Stammbücher als kulturhistorische Quellen*, red. J.-U. Fechner, Kraus International Publications, München.

Białek E., 1985, *Die Stammbuchsammlungen in der Universitätsbibliothek Wroclaw*, „Germanica Wratislaviensia" 68, s. 133–146.

Białek E., Mrozowicz W., 1985, *Polnische Einträge in den Stammbüchern der Universitätsbibliothek Wroclaw*, „Germanica Wratislaviensia" 68, s. 111–132.

Białek E., Mrozowicz W., 1986, *Die Eintragungen des Daniel Heinsius in den Stammbüchern der Universitätsbibliothek Wroclaw (1601–1651)*, „Lias" 13, s. 151–164.

Białek E., Mrozowicz W., 1987a, *Das Stammbuch des Dichters Christian Hoffmann von Hoffmannswaldau*, „Daphnis"16, s. 441–456.

Białek E., Mrozowicz W., 1987b, *Die Bildungsreisen der Schlesier in die Niederlande im Spiegel der Stammbucheintragungen. Ein Beitrag zur Erforschung der schlesisch-niederländischen Kulturbeziehungen im 17. Jh.*, „Neerlandica Wratislaviensia" 3, s. 199–217.

Białek E., Mrozowicz W., 1987c, *Die Eintragungen von August Buchner in den Stammbüchern der Universitätsbibliothek Wroclaw*, „Wolfenbütteler Barocknachrichten" 14, s. 68–71.

Białek E., Mrozowicz W., 1997, *Über den Bunzlauer Dichter Caspar Kirchner und sein Stammbuch*, „Orbis Linguarum" 6 , s. 297–302.

Białek E., Mrozowicz W., 2008, *Poeta laureatus caesareus aus Bunzlau und Liegnitz: Caspar Kirchner und sein Stammbuch*, w: *Literarisches Liegnitz*, red. E. Białek, H. Unverricht, Neisse Verlag, Wrocław–Dresden, s. 41–52.

Bodensieck G.K.H., 1968, *Poesie-Alben als familiengeschichtliche Quelle. Das Stammbuch der Amtsmanntochter Auguste Sophie Merkel*, „Norddeutsche Familienkunde" 2, s. 55–56.

Dobschütz S. von, 1976, *Das Stammbuch der Caroline von Görtz und Astein, geb. von Strachwitz und Groß-Zauche*, „Ostdeutsche Familienkunde" 1, s. 274–276.

Dobschütz S. von, 1978, *Das Stammbuch des Friedrich Baron von Collas*, „Ostdeutsche Familienkunde" 3, s. 199–203.

Erpenbeck D., 1978a, *Das Album des Revaler Bürgermeisters Hans Arpenbeck, Dolmetscher der holsteinischen Gesandtschaft nach Persien*, „Ostdeutsche Familienkunde" 1, s. 131–139.

Erpenbeck D., 1978b, *Das Album des Revaler Bürgermeisters Hans Arpenbeck, Dolmetscher der holsteinischen Gesandtschaft nach Persien (1. Fortsetzung)*, „Ostdeutsche Familienkunde" 2, s. 161–168.

Erpenbeck D., 1978c, *Das Album des Revaler Bürgermeisters Hans Arpenbeck, Dolmetscher der holsteinischen Gesandtschaft nach Persien (Schluss)*, „Ostdeutsche Familienkunde" 3, s. 193–198.

Golik-Prus A., 2004, *Różnorodność formuły „non omnis moriar" w łacińskich wpisach sztambuchowych przełomu XVI i XVII wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

Haertel F., 1978, *Das Studentenstammbuch des Reichard Geyer zum Edlpach Basel, Genf, Straßburg 1599–1610*, „Genealogie" 5, s. 132–137.

Helk V., 1976, *Baltische Stammbücher und Alben mit Eintragungen aus dem Baltenland vor 1800*, „Ostdeutsche Familienkunde" 1, s. 265–273.

Koch L., 1959, *Drei Stammbücher*, „Norddeutsche Familienkunde" 2, s. 191–192.

Mahrenholtz H., 1954, *Das Stammbuch des Friedrich Wilhelm Reinbold aus seiner Schüler- und Göttinger Studentenzeit*, „Norddeutsche Familienkunde" 2, s. 25–29.

Neander F., 1949, *Aus Sammlungen des Bayerischen National-Museums und des Haupt-Staatsarchivs in München. Stammbücher und Stammbuchblätter*, „Genealogie und Heraldik" 8/9, s. 121–122.

Ollrog W., 1976, *Das Stammbuch des Heinrich Georg Daniel Vibrans (1757–1825)*, „Norddeutsche Familienkunde" 2, s. 383–390.

Oszczanowski P., Gromadzki J. (oprac.), 1995, *Theatrum Vitae et Mortis. Graphik, Zeichnungen und Buchmalerei in Schlesien 1550–1650*, Muzeum Historyczne, Wrocław.

Raven O., 1974, *Das Stammbuch des Carl Gerhard Ludwig Raven aus Einbeck*, „Norddeutsche Familienkunde" 3, s. 162–168.

Reeken E. von, 1987, *Das Stammbuch der Margarita von Gendt*, „Genealogie" 1, s. 419–425.

Ritter E., 1976, *Das Stammbuch des Moritz August von Kanne 1642–47*, „Genealogie" 5, s. 134–139.

Schmitz-Hillebrecht E., 1973, *Das Stammbuch des Johann Gottlieb Werner aus Breslau*, „Ostdeutsche Familienkunde" 1, s. 275–280.

Schnabel W.W., 2003, *Das Stammbuch. Konstitution und Geschichte einer textsortenbezogenen Sammelform bis ins erste Drittel des 18. Jahrhunderts*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

Seeberg-Elverfeldt R., 1974, *Revaler Eintragungen im Stammbuch des Johann Günther Kirchberger*, „Ostdeutsche Familienkunde" 2, s. 47.

Seibold G., Lehsten L. von, 2014, *Das Stammbuch des Karl Wilhelm Bergius, Kaufmann in Berlin*, „Archiv für Familiengeschichtsforschung", s. 70–73.

Stammbuch Pfalzgraf Johann Kasimir von Pfalz-Lautern, 1567–1571, 1582/1583, Biblioteka Uniwersytecka w Heidelbergu, sygn. Cod. Pal. germ. 607 (online: http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg607, dostęp: 02 XII 2017).

Stammbuch Pfalzgraf Johann Kasimir von Pfalz-Lautern, 1586–1591, Biblioteka Uniwersytecka w Heidelbergu, sygn. Cod. Pal. germ. 606 (online: http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg606, dostęp: 02 XII 2017).

Stechow F.-C. Freiherr von (oprac.), 1996, *Lexikon der Stammbuchsprüche. Stechow's Stammbuchsprüche-Schlüssel (S.S.S.S.)*, Verlag Degener & Co., Insingen.

Stechow F.-C. Freiherr von, 1991, *Ein Stammbuch des Pfalzgrafen Johann Casimir*, „Genealogie" 5/6, s. 545–567.

Stechow F.-C. Freiherr von, 1993, *Stammbuchblätter 1615–1625 des Philipp Meilerius*, „Genealogie" 5/6, s. 555–569.

Streszczenie

D.V.I.G.N.V., czyli o pewnej ciekawostce ze sztambucha (głównie na materiale niemieckojęzycznym z XVI i XVII wieku)

Wprowadzając w temat E. Kucharska-Dreiss przedstawia pokrótce genezę, funkcję i formę sztambuchów (określanych też jako *alba amicorum*, „księgi przyjaciół). Jednocześnie autorka dokonuje ogólnej charakterystyki właścicieli sztambuchów, autorów wpisów i strukutury samych inskrypcji. Logiczną konsekwencją podanch informacji jest wskazanie na sztambuch jako na przedmiot badań wielu dyscyplin naukowych. W kolejnej części artykułu Kucharska-Dreiss przybliża charakter i zawartość publikacji *Lexikon der Stammbuchsprüche. Stechow's Stammbuchsprüche-Schlüssel (S.S.S.S)* (Stechow 1996), która stanowi podstawę jej badań. Zasadnicza część opracowania (pierwszego z serii kilku planowanych) poświęcona jest wstępnym uwagom na temat przeanalizowanych skrótów (czyli aforyzmów, cytatów itd. skróconych do ciągów inicjałów). Spostrzeżenia autorki dotyczą długości i formy skrótów, wielekrotnych rozwiązań tego samego skrótu (w tym samym bądź w różnych źródłach, w jednym bądź w kilku językach, o zbliżonej lub zgoła odmiennej treści) oraz cytowanych dzieł (przede wszystkim Biblia) i autorów (przede wszystkim myśliciele, pisarze i poeci starożytni). Na zakończenie autorka zapowiada, jakim (szczegółowym) zagadnieniom poświęcone zostaną kolejne opracowania z tej serii.

Słowa klucze: sztambuch, *album amicorum*, wpis sztambuchowy, skrót, inicjał

Summary

D.V.I.G.N.V. or a few words about a curiosity found in German books of friendship from the 16th and 17th centuries

E. Kucharska-Dreiss starts her paper with a brief discussion of the origin, the role and the form of books of friendship (known also as "alba amicorum"). She also presents a general image of the owners of books of friendship, of the authors of inscriptions and of the structure of inscriptions themselves. She closes the introductory part of the paper with the conclusion that a book of friendship is studied by many disciplines. In the next part of her paper Kucharska-Dreiss discusses in more detail the content of *Lexikon der Stammbuchsprüche: Stechow's Stammbuchsprüche-Schlüssel (S.S.S.S.)* (Stechow 1996) on which her study is based. The main part of the study (the first of a series of several planned) is devoted to preliminary remarks on the initialisms to be found in books of friendship (i.e. aphorisms, quotations, etc. written down as sequences of initials). The author's observations concern the length and form of initialisms, multiple solutions of the same initialism (in the same or different sources, in one or several languages, with similar or slightly different content), the cited works (with the Bible as a primary source of quotations) and authors (ancient thinkers, writers and poets were most often cited). Closing her paper, the author informs the reader which (detailed) issues will be explored in further studies belonging to this series of articles.

Key words: book of friendship, *album amicorum*, inscription, initialism